

MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE SANSÜR

Ender KORKMAZ*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Mondros Ateşkisi, Türkiye'de, eşine az rastlanır bir otorite kaosuna neden olmuştur. İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Türk Milliyetçileri arasında yaşanan bu otorite mücadelesi iletişim alanlarını da etkilemiştir. Dönemin güçleri için iletişim; propaganda, karşı propaganda, güvenlik ve istihbarat anlamına geliyordu. İletişimi kontrol altına almanın yegane yolu haberleşme, basın, yayın ve sanat üzerinde işletilen sansür mekanizmasıydı. Dönem içinde kişisel haberleşme mahremiyeti, basın ve sanat özgürlüğü ikincil önemde görülmüştür. Bu çalışmada, dönem içinde uygulanan sansürün işlevi ve etik sınırları sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Sansür, Haberleşme, Osmanlı İmparatorluğu

Abstract

Censorship During the Period of Mudros Ceasefire

Mudros Ceasefire which is signed between Allies and Ottoman Empire had caused a rarely seen authority clash in Turkey. The authority clash between Allies, Ottoman Empire and Turkish Nationalists had effected communication as well. Communication meant propaganda, counter propaganda, security and intelligence for ceasefire period's forces. The only way to keep communication under control was the censorship imposed on correspondence, press, media and art. During the ceasefire process, privacy of personal communication, freedom of press and art were seen as secondary important affairs. This article questions censorship imposed during the period in its functions and ethics.

Key Words: Mudros Ceasefire, Censorship, Communication, Ottoman Empire

Giriş

Mütareke Dönemi kendine has koşullarıyla tarihin kısa ama inceleme konuları açısından zengin bir bölümünü oluşturur. Osmanlı Devletinde iktidarın el değiştirmesi, geride kalan savaşın ağır yüklerini sırtlayan bir halk, ufukta görünen bir direniş, gayri-Müslim tebaanın barındırdığı isyan potansiyeli ve dış baskılar dönemin dinamiklerinin çok yönlülüğünü belirleyen unsurların başlıcaları olmuştur. Dönem, idari ve askeri unsurların yetki sınırlarının birbirine karışması, toplumsal olayların ve fikir cereyanlarının aniden parlaması ve sönmesiyle kendine has bir müphemliği barındırır. Bu belirsiz ortamda etik

sınırlar da bazen önemini kaybetmiş; İstanbul'da kimi zaman İtilaf Devletleri'nin, kimi zaman da Osmanlı Hükümeti'nin istibdat karakterli uygulamaları yaşanmış, bu baskı sokağa yansıdığı kadar iletişim alanında da kendini hissettirmiştir. Dönemin iletişim araçları olan posta, telgraf işleri ve matbuat da bu baskılardan hisselerine düşeni yaşamışlardır. İletişime sınırlamalar getirilmiş, toplumsal haberleşme araçları kadar kişisel haberleşme araçları, hatta devlet içi iletişim dahi bu kısıtlamalardan etkilenmiştir. Özellikle görece küçük bir coğrafyada; İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükümetleri ve Milli Kuvvetler arasında yaşanan iletişimi kontrol mücadelesi, çok hareketli ve çok karakterli bir taarruzlar silsilesine dönüşmüştür. Haberleşmenin stratejik gücünü elinde bulundurmak isteyen bu üç odak için sansür kavramı; propaganda, karşı propaganda, güvenlik ve istihbarat alanlarında rakibin bir adım önünde olmak anlamını taşıyordu.

Tarihin her döneminde özgürlükler ve özgürlüklerin sınırları tartışılan bir konu olmuştur. Toplumun, devletin ve bireyin çıkarları arasındaki dengenin nasıl kurulması gerektiği antik çağ filozofu Platon'dan, modern yönetimlerin düşünsel temellerini atan Rousseau'ya kadar birçok düşünür tarafından tartışılmış ve hala tartışıla gelmektedir. Devlet, bireylerin genel iradesini mi temsil etmelidir, yoksa devlet kendi varlığı için gerektiğinde genel iradenin aksi yönünde kararlar alabilir mi? Şüphesiz ki bu temel soru, Mütareke Dönemi söz konusu olduğunda kritik bir önemi haizdir. Rousseau böylesi buhran dönemlerinde, halkın ortak iradesinden doğan yasaların yetkisinin, kişilerin iradesine devredilebileceğini, yasaların devlet çıkarları doğrultusunda esnetilebileceğini ya da yasa dışı yaptırımların uygulanabileceğini söyler¹. Mütareke Dönemi Osmanlı idaresi de, kimi zaman devlet yönetiminin meclise ve halk iradesine dayanmayan hükümetlere emanet edilmesi sebebiyle benzer bir karakter taşımıştır. Rousseau, devletin içine düştüğü buhran dönemi geçinceye ya da devlet yıkılıncaya kadar böylesi bir yönetimi onaylar². Bu da, devletin bekası için yetkinin bir zümrede toplanması ve bir takım özgürlüklerin kısıtlanması anlamına gelmektedir. Böylesi bir buhran devrinde padişahlık makamını işgal eden Sultan Vahdettin de “*ittihatçı aleyhtarı, milliyetçi aleyhtarı ve İngiliz taraftarı bir çizgiyi yerleştirmek için siyasete etkin şekilde müdahalede bulundu. Kuşkusuz onun esas silahı, sadrazamları (ve nazırlarını)kendi tercihine göre atamaktı*”³. Bu politik yönelim İngilizler ve

¹ Jan Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, İstanbul, Devin Yayınları, 2004, s.197-200.

² Rousseau, **a.g.e**, s.200.

³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008 s.206.

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, enderbks@hotmail.com

İtilaf Devletleri'nin hoşnut edilmesiyle masa başında ülkenin kurtarılabilceği merkezinde bir nevi *siyaseten müdafaa* anlayışıydı⁴. Sultan Vahdetin'in, devletin kurtuluşunun İngilizlerin itimadını kazanmakla mümkün olacağı şeklindeki eğilimi tüm alanlara olduğu gibi iletişim mekanizmasına da sirayet ediyordu. Gerek muhaberat, gerek matbuatta hükümetin kurtuluş için belirlediği esaslara aykırı olan içeriğin engellenmesi amacıyla, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri var olan sansür komisyonları yeni görevler üstlendiler. Muhaberat sansürün uygulanması postanelere yerleştirilmiş sansür memurları vasıtasıyla işlerken, basın-yayın ve sanat alanında sansürlenecek içeriğin belirlenmesi işini Hariciye Nezareti'ne bağlı Matbuat Müdürlüğü yürütüyordu.

Her ne kadar sansür kavramsal olarak, muhaberat ve matbuat için ortak bir uygulama olsa da, kavramların içeriğinin, işleyişinin ve dönemin idari yapısında ait oldukları mekanizmaların farklarından dolayı, iki alan için de ayrı ayrı ele alınmaları gerekir. Dolayısıyla bu çalışmada Mütareke Dönemi'nde Sansür uygulamaları *Muhaberat Sansür*, *Basında Sansür*, *olgunun* dönemin siyasal durumundan etkilenen ve toplumsal bir paylaşım olgusu olan dramatik sanatlara etkilerini tespit edebilmek amacıyla, *Tiyatro ve Sinemada Sansür* olarak üç ayrı ana başlık altında incelenecektir. Her üç bölümün incelenmesinde de temel olarak kuramsal kaynaklara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikalarına, dönemin tanıklarının hatıralarına ve gazete haberlerine başvurulacaktır.

1-Muhaberat Sansür

20'nci yüzyılın 19'ncü yılında muhaberat kelimesi genel olarak mektup, telgraf, telsiz olguları aracılığıyla kurulan iletişim manasına geliyordu. Her ne kadar telefon kullanımda olsa da, muhaberatın öncelikli araçlarından biri değildi. Zira kişisel telefon kullanımı sadece zengin kişilere ve devlet erkanına mahsustu. Orta sınıftan dahi olsa bir insanın telefonla muhabere edebilmesi için hem kendisinin hem de muhabatının ikamet yerinden kalkıp postaneye gitmesi, işlemler için zaman harcaması gerekiyordu. Telgraf ise araçlar vasıtasıyla postaneye ulaştırılabiliyor ve keşide yerinden de alıcının adresine gönderilebiliyordu. Üstelik kısa, pratik ve ucuz yollu bir iletişim kanalıydı. Muhabatına bir mektuptan daha hızlı ulaşıyordu. Doğası gereği sadece lüzumlu bilgiyi içeriyordu. Çabukluğu ve sistemli olarak şifrelenebilir olması nedeniyle devlet içi iletişimin de önemli bir aracıydı. Savaş zamanı ise hem doğru bilgiyi

⁴ Ali Arslan, *İstanbul'dan Çıkış Milli Mücadeleye Giriş*, İstanbul, Paraf Yay., 2010, s.15.

güvenilir şekilde ulaştırabilme, hem de ana vatana dair bilgilerin dışarıya sızdırılmasını engelleme amacıyla ayrı bir önem kazanıyordu. Bu yüzden harp zamanında apayrı stratejik önemde bir enformasyon enstrümanı haline geliyordu. Bu enstrümanın amaca uygun olarak kullanılabilmesinin en önemli araçlarından biri de sansürdü. Sansür mekanizması, postaneye gelen gönderileri denetleyerek, devlet organlarını yanıltma amacı taşıdığını düşündükleri, ya da düşmana istihbarat sızdırma amacı taşıdığına hükmettikleri posta ürünlerini muhabatına ulaşmadan alı koyuyor ve durumu ilgili makamlara bildirerek karşı istihbaratta önemli bir görev üstleniyordu.

Muhaberat sansür Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'ne bağlı memurlarca ifa ediliyordu. Henüz Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında İstanbul Sansür Heyetinde 47, Galata Sansür Heyetinde 14, Beyoğlu Sansür Heyetinde 3 memur bu işle vazifelendirilmiş olarak görev yapıyorlardı⁵. Birinci Dünya Savaşı boyunca devam eden sansür uygulaması mütareke döneminde de, işlevi değişerek devam edecektir. 14 Kasım 1918'de kurulan Tevfik Paşa hükümetinde Posta Nezaretini Oskan Efendi üstlenmiştir. Ancak iki gün sonra Oskan Efendi rahatsızlanıp Avrupa'ya gitmek zorunda kalınca yerine vekaleten Rıza Tefik Bey gelmiştir. Rıza Tefik Bey'in vekaletini, 28 Aralık tarihinde göreve gelen İstanbul Levantenlerinden Yusuf Franko Paşa'nın nezareti izlemiştir. 24 Şubat 1919'da Ethem Bey'e verilen nezaret, Damat Ferit Paşa'nın ilk hükümeti sırasında dönemin müstakbel Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'e devredilmiştir⁶. 1919 yılı Nisan ayı itibariyle Nezaret, Posta ve Telgraf ve Telefon Umum Müdüriyeti'ne dönüştürülüp Dahiliye Nezaretine bağlanınca⁷, sansür yetkisi de Dahiliye Nezaretinin yetki alanına girmiş oluyordu.

Henüz mütarekenin ilk döneminde Posta işleri üzerinde İtilaf Devletleri etkisi de görülmeye başlanmıştı. Ahmet Tefik Paşa hükümetinin posta nazırı, Yusuf Franko Paşa 6 Ocak 1919 tarihinde Vakit gazetesine verdiği demeçte, Posta Nezareti'nde harp ve suistimaller nedeniyle büyük bir aksama vukuu bulunduğunu, öncelikle *memurin ve umeranın daire-i mesuliyetini idrakini* sağladıktan sonra ıslahata girişileceğini ve ıslahat tamamlanınca Posta işleri konusunda düvel-i muazzamaya başvuracağını söylüyordu⁸. Nitekim mütareke süreci içinde, İtilaf Devletleri bu daveti beklemeksizin muhaberatı denetlemeye, sansürlemeye, hatta büsbütün el koymaya kalkacaklardır. Osmanlı muhaberatına

⁵ *İstiklal Harbimizde PTT*, Ankara, PTT Genel Müdürlüğü, 2009, s.36.

⁶ *A.e.*, s.122.

⁷ *Takvim-i Vekayi*, 14 Nisan 1919, No 3522.

⁸ Posta İşleri başlıklı haber, *Vakit Gazetesi*, 9 Ocak 1919, No:345.

yabancı tecavüzünün ilk örneği, İzmir’i işgal eden Yunan güçlerinin postanelere de el koymasıydı⁹. Yunan güçlerinin Posta muhaberatına el koyması dönem içinde hükümete yakın duran Sabah gazetesinin 19 Mayıs 1919 sayılı nüshasında, “*Posta ve Telgraf muamelesinin sabıki gibi serbest olduğu ve yalnız posta idaresinin altında bulunan posta mevzularına mahsus odanın Yunan sahra posta memurları tarafından işgal edildiği ve İngiliz askerlerinin Osmanlı posta memurlarına yardım etmekte olduğu*”, şeklinde yer alıyordu¹⁰. Tabii Sabah’ın *posta muhaberatının sabıki gibi serbest* işlediğine dair haberi durumun oldukça yumuşatılmış bir haliydi. Zira dönemin PTT Umum Müdürü Refik Halid (Karay) Bey, işgal sırasında posta memurlarının tahkire uğrayarak, telgrafhanelerde mahpus edildiğini, İngilizler tarafında işgal edilen postanenin iki Yunan zabıtine devredildiğini, ancak ertesi gün İngilizler’in tekrar postaneye gelerek sansürün refedildiğini ve muhaberata eskisi gibi devam edebileceğini beyan ettiklerini belirtir¹¹. Tüm bunlarla birlikte, Erkanı-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nden (Genel Kurmay Başkanlığı) Harbiye Nezareti’ne çekilen 26 Mayıs 1919 tarihli telgrafın içeriğinde, bütün postaların Yunan askeri heyeti tarafından sansüre tabii tutulacağı ve bu yüzden şifreli telgrafların İzmir’e irsal olunmaması isteniyordu¹².

Osmanlı Merkezi Posta İdaresi ve Anadolu’daki direniş hareketi arasındaki ilk sansür krizi aynı zaman diliminde cereyan etmiştir. Özellikle İzmir’in işgalinden sonra harekete geçen Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından merkeze protestolar yağmaya başlamıştı. Dönemin PTT Genel Müdürü Refik Halid Bey, hükümetin halkı protestoya davet eden bu telgraf hareketinden çekindiğini ve telgrafların keşidesinin men edilmesi için kendisine emir verildiğini, ancak bu emrin bir gün sonra geri alındığını nakleder¹³. Böylelikle henüz fiili direnişin başlangıcı sayılabilecek bir safhada, Dahiliye Nezareti’ni Ali Kemal Bey’in işgal ettiği hükümetin iletişim alanında nasıl bir siyasi temayül göstereceğine dair sinyaller de verilmiş oluyordu. Bununla birlikte hükümetin telgraf iletişimine tanıdığı bu özgürlük kısa süreli olmuştur. Anadolu’nun her yanından gelen ve tüm milleti silahlanarak İzmir’e direnişe davet eden telgraflar kabinde genel bir isyan korkusu doğurmuştu. Zira, kaygıları böylesi bir isyanın İtilaf Devletleri tarafından Mütareke Ahkâmı’na

⁹ Refik Halid Karay, **Minel Bab İlel Mihrab**, İstanbul, İnkılap Yay., 2009, s.210.

¹⁰ **Sabah Gazetesi**, 19 Mayıs 1919, No:10600.

¹¹ Karay, **a.g.e.**, s.195-197.

¹² ATASE, İSH Kutu No; 55, Gömlek No; 21, Belge No; 21-1’den naklen: **İstiklal Harbimizde PTT**, s.137.

¹³ Karay, **a.g.e.** s.211.

tecavüz sayılıp, memleketin bütünüyle işgali ihtimaliydi. Bundan dolayı Dahiliye Nazırı, PTT Genel Müdürü’nü bir gece vakti aramış ve “*Redd-i ilhak Cemiyeti tarafından verilen telgrafların katiyen kabul edilmemesi ve tazyik altında edilse bile keşide olunmaması lüzumunu*” bildirmiştir¹⁴. Böylelikle İstanbul Hükümeti, Anadolu’nun sesinin İstanbul’da duyulmasının önüne geçmeyi amaçlayan bir sansür uygulamasına girişmiş oluyordu. Refik Halit’in 16 Haziran 1919’da yurt genelindeki Posta Başmüdüriyetleri’ne gönderdiği, “*Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafnamelerin kabul edilse dahi keşide olunmaması muktezidir. Servis olarak kesinlikle kabul etmemelidir. Hilafında hareket şiddetle mesuliyeti dai olacaktır*”¹⁵ şeklindeki emri Anadolu’daki milli güçleri rahatsız etmiş, bu emirden 6 gün sonra Ordu Müfettişi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa aşağıdaki genelgeyi PTT Umum Müdürlüğü’ne ve PTT başmüdürlüklerine göndermiştir¹⁶.

“*1-Müdafa-i Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetinin verecekleri telgrafların keşide kılınmaması hakkında Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesi’nden umum telgraf memurlarına emir verildiğini duydum. Millettin sadasını boğarak hukuku meşruasını talepten men etmeye ve vatanın mahvına sebep olmaya matuf olan bu emri, hiçbir namuslu telgraf memurunun icra edeceğini ümit etmem, fakat böyle bir namussuzluğa cüret edecek olanlar olur ise derhal divanı harplere tevdi ve işarını emreylerim.*”

2-Baladaki emrin kolordulara verildiği.”¹⁷

Osmanlı merkezi posta idaresi ve Milli Hareket’in iletişim alanındaki mücadelesi, bölgenin güvenliğinden sorumlu askeri organların Konya Postanesi’ne el koyması ve kendi sansür memurlarını görevlendirerek posta ürünlerini sansürlemesiyle daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. 11 Temmuz 1919’da, Konya’nın görev alanı dahilinde bulunduğu, İkinci Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa’ya bağlı 12’nci Kolordu Kumandanı Yarbay Selahattin Bey’in Konya Postanesi’ndeki postalara sansür muamelesi uyguladığı bildirilmiştir¹⁸. Bir askeri kuvvet tarafından uygulanan sansür, İstanbul’da telaşa sebep olmuştur. Zira On İkinci Kolordu’ya kumanda eden Yarbay Selahattin Bey; Yüzbaşı Ali Rıza Efendi ve Teğmen Şevki Efendi’lere her gün belirli

¹⁴ **A.e.**, s.213.

¹⁵ **A.e.**, s.214.

¹⁶ **İstiklal Harbimizde PTT**, s.168.

¹⁷ Karay, **a.g.e.**, s.216-217.

¹⁸ **A.e.**, s.263.

zamanlarda postaneye uğrayıp gerek gördükleri posta ürünlerini gözden geçirip gerekli gördüklerini yasal takibat için alkoymalarına dair emir verdiğini, öncesinde herhangi bir makama müracaatta bulunmadan, bir emri vaki şeklinde merkeze bildirmiştir¹⁹. 17 Temmuz'da Dahiliye Nezareti, benzer durumlara karşı diğer posta merkezlerini de uyardığını ve duruma karşı nasıl hareket edileceğini, sansür uygulayan askeri birliğe bu yetkiyi kimin verdiğine dair sorularını Harbiye Nezareti'ne, "*Konya Posta ve Telgraf Baş Müdüriyeti'nden bildirildiğine göre Anadolu'da icra-yı hüküm eden bir hükümet-i askeriye tarafından Konya Telgraf Posta muhaberatına sansür vazii tesbit ve bu sebeple posta ve telgraf memurları müşkül bir vaziyette ilga edildiğinden ve muhaberatın suret-i salime ve muntazamada temini tekeffül edilemeyeceğinden tebliğin diğer merakize de teşmili halinde muhaberat-ı umumiye nasıl haleldar olmayacağından bahisle hatt-ı hareketin bir an evvel temin ve tesbiti ile bu tebligatın hangi makamdan ve ne gibi bir salahiyetle icra edilmekte olduğunun inbası ve posta ve telgraf müdüriyeti umumiyesinden nezareti aliyyelerine gönderilen tezkerede bildirilmiştir. Vaziyetin işarına nazaran iktizasının ifasıyla bahsolunanın istifsarı ve melfufların iadesi*"²⁰ şeklinde iletmiştir. Bu evrakta bahsedilen *Hatt-ı Hareket*'in Konya Valisi Cemal Bey'in olaya müdahalesi ve On ikinci Kolordu Komutanı'nın İstanbul'a çağrılması şeklinde olduğunu Refik Halit döneme dair anılarında belirtmiştir²¹. Nitekim Karay, olayın merkezi hükümetin lehine sonuçlandığını da ifade eder.

Yukarıda anlatılan Konya olayları aslında Atatürk'ün Nutuk adlı eserinde yer alan Konya olaylarının bir girizgahıdır²². Bu olayda uygulanan sansür, olgunun etik sorgulaması bakımından da önemlidir. Zira Harbiye Nezareti, Dahiliye Nezareti'nden gelen talep üzerine olayı araştırmıştır. Olayın faili Selahattin Bey 12 Eylül 1919'da, Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta Sulh ve Selamet Fırkası'nın himayesinde, vali ve İngiliz komutanın ortak çabalarıyla örgütlenen gizli polis teşkilatının faaliyetini ifşa edebilmek adına, günlük haberleşmeyi sekteye uğratmayacak şekilde posta ve telgrafları elden geçirdiklerini, bu şekilde memleketin asayişinin muhafazasının kendisinin bağlı bulunduğu Harbiye Nezareti'nin kanuni yükümlülüklerinden biri olduğunu

¹⁹ A.e., s.263-264.

²⁰ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, DH.KMS, (Dahiliye Kalem-i Mahsusa) Dosya No:52-3, Gömlek No:14.

²¹ Karay, a.g.e., s.268-269.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara, Türk Teyyare Cemiyeti Yay., 1927.

söylemiştir²³. Ülkesi doğrudan doğruya katliamlara, tecavüzlere ve işgallere maruz kalan, o ülkeyi korumakla görevli bir askerin, bu katliam ve işgallerin failleriyle doğrudan bağlantılı gizli bir teşkilatı ortaya çıkarmak için haberleşme mahremiyetini bozmasının etiğe uygunluğu tartışılabilir mi? Haberleşme mahremiyetini ihlal etmekle, belki de haberleşme mahremiyetini ihlal ettiği vatandaşlarının can, mal ve ırzını korumuş olmaz mı? Osmanlı Arşivi'nde bahsedilen ifadenin olduğu evraklar arasında Dahiliye Nezareti'nin Harbiye Nezareti'ne gönderdiği tezkere de mevcuttur. Bahis olunan tezkerede Dahiliye Nezareti'nin, hiçbir yerel askeri otoritenin, müstakil olarak verilmiş bir yetkiye dayanmaksızın sansür uygulamasına başvuramayacağını belirterek, sorumlular hakkında ısrarla yasal takibat istemesi de manidardır.

Sürecin devamında Damat Ferit hükümetinden oluşan meclisi vükela 17 Eylül 1919, "*Münhal-i Emin ve Asayiş telgrafnamelerinin tevkifi Beynelmülel İttihat Telgraf Mukavelenamesi iktizasından olmasına ve postalar hakkında dahi halen tedabir-i tekidin ifası münasip görülmesine binaen gerek telgrafnamelerin ve gerek de evrak-ı saire-i muhaberenin postanelerce alel usül sansüre tabi tutulması tensib olduğundan ona göre ifay-ı muktezasının dahiliye nezaretine havalesi tezekkiri kılını*"²⁴ şeklinde bir karar almıştır. Dönemin gazetecilerinden ve siyasi mücadelenin aktörlerinden Ahmet Emin Bey (Yalman) de bu kararın bir gün sonra ilan edilerek yürürlüğe koyulduğunu ve bu karardan amaçlanan maksadın Anadolu'yla her türlü muhaberatı kesmek olduğunu belirtmiştir²⁵. Görülmektedir ki Meclisi Vükela sansür uygulamasını *Beynelmülel İttihat Telgraf Mukavelenamesi*'ne dayandırıp, Dahiliye Nezareti'ni icra makamı kılmış, böylece Dahiliye Nezareti'ne sansür uygulamasında hem uluslararası bir meşru zemin sağlamış hem de bu meşru zemin üzerinden olağanüstü bir yetki vermiş oluyordu. Aynı zamanda Anadolu'yla haberleşmeyi kesmek ve milli güçleri tecrit etmek politikasını da aynı zemin üzerinden işletmiş oluyordu.

Bahsedilen süreç zarfında PTT sansür komisyonlarında kadınlar da çalıştırılmıştır. Aynı zamanda Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin de başkanı olan PTT Genel Müdürü Refik Halit²⁶ 29 Eylül 1919 tarihi itibarıyla Dahiliye

²³ Olayla ilgili Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezaretine Yazılan Tezkereler, **BOA**, Dh.Kms., Dosya No:53-2 Gömlek No:50.

²⁴ **BOA**, M.V.(Meclis-i Vükela), Dosya No: 216, Gömlek No: 153.

²⁵ A.Emin Yalman, **Gördüklerim Geçirdiklerim Cilt:2**, İstanbul, İstanbul Yenilik Basımevi, 1970, s.160.

²⁶ Karay, a.g.e., s.230.

Nezaretî'ne, seferberlik sebebiyle göreve çağrılmış ancak harp hali bitince görevlerine son verilecek olan hanımlardan otuzunun tecrübeleri ve hizmetleri nedeniyle işine son verilenlerden ayrılıp görevlerine devam etmesini ve bunlara diğer sansür memurlarından ayrı bir maaş tahsisatı verilmesini talep ediyordu²⁷. Bu veri sansürün mevcut durumu-statüko korumaya yönelik olmasıyla beraber, toplumsal değişime de katkısı olduğunu göstermesi bakımından manidardır.

Dönem içinde Anadolu Hareketi'nin de sansür uygulamaları olmuştur. Milli Güçler de sansür mekanizmasını, şartların elverişsizliği nedeniyle olağanüstü bir halde cereyan eden mücadelelerinin bir enstrümanı olarak kullanmaktadırlar. Zaman içinde Ankara da bir Sansür Genel Müfettişliği oluşturmuş ve müstakbel Posta Ve Telgraf Genel Müdür Vekili, Erkan-ı Harbiye Yüzbaşı İzzet Bey bu sansür kurulunun başına getirilmiştir²⁸. Bu da göstermektedir ki, Osmanlı merkezi posta teşkilatı hem işgal güçlerinin, hem de Anadolu hareketinin sansürüyle muhataptır. Mütareke döneminin o karmaşık ilişkileri posta muhaberatında mücessem olarak görülmektedir. Posta işleri söz konusu olduğunda, dönemin genel tablosunun aksine Osmanlı Merkezi İdaresi, İtilaf Devletleri'yle ortaklaşa çalışmak konusunda kimi zaman oldukça gönülsüzdür. Hatta İtilaf Devletleri'nin uyguladığı sansürü atlatmak için çeşitli manevralara başvurmuştur. Bunlardan biri de işgal ettikleri Antep'te duruma hakim olmak için baskılarını arttıran Fransızlar'ın idareye el koyma faaliyetleri sırasında yaşanan sansür olayıdır. Antep'te halkı binalara Fransız bayrağı asmaya zorlayan, askere alma şubesi memurlarının maaşlarına Fransa bütçesinden zam yapmaya girişen ve nihayetinde şehirde görevli polis ve jandarmayı kendi memurlarının emri altına almaya teşebbüs eden²⁹ Fransız işgal gücü, bölgedeki posta muhaberatına da el koymuştur. Fransızların muhaberata yönelttiği sansürü atlatmak için işgal altında olmayan ve Antep'e üç saat mesafede bulunan Göceği kazasında, yalnız resmi muhaberatı temin amaçlı bir telgraf merkezi kurulmuş ve bu yeni telgraf merkezi, işgal altında olmayan Diyarbakır Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü'ne bildirilmiş, bundan böyle Antep Mutasarrıflığı'na tebliği icap eden telgrafların bu yeni merkeze bildirilmesi istenmiştir³⁰. Osmanlı Merkezi Posta teşkilatının İtilaf Devletleri sansürünü atlatmaya yönelik yegane çabası İtilaf Devletleri'nin henüz kontrol altına

²⁷ PTT Genel Müdürlüğü'nden, sansür heyetinde hanımların çalıştırılmasına dair, Dahiliye Nezaretine gönderilen tezkere, **BOA**, Dh. İum.(Dahiliye İdare-i Umumiye), Dosya No:16, Gömlek No:2.

²⁸ **İstiklal Harbimizde PTT**, s.231.

²⁹ Ramazan Erhan Güllü, **Antep Ermenileri**, İstanbul, IQ Yay., 2010, s.339-340.

³⁰ **BOA**, Dh.Eum.Ayş. (Dahiliye Emniyet Umum Asayış), Dosya No:35, Gömlek No:10.

alamadıkları bölgelerde telgrafhaneler kurmak ve haberleşmeyi bu serbest bölgeler üzerinden sağlamak şeklinde olmuştur. Örneğin Refik Halit Adana'ya Vali tayin edilen, ancak Fransızların görevinin başına geçmesine engel oldukları Ferit Bey'le Adana'da gizli bir telgrafhane kurulması üzerine planlar yaptığını nakleder³¹. Buna benzer bir şekilde İslahiye ve Mersin bölgelerinde yapılan muhaberatla Fransız sansürünü atlatmak için şifreli telgrafların Fransız sansürünün kontrolünde olmayan bölgelerden çekilmesi gerekli görülür³².

16 Mart 1920 sabahı İngiliz Yüksek Komiserliği Baş Tercümanı ve Siyasi Müsteşarı Mr. Ryan'ın sadrazam Salih Paşa'ya verdiği nota İstanbul'un İtilaf güçlerince işgalini haber veriyordu³³. 16 Mart itibarıyla korkulan gerçekleşiyordu ve Osmanlı'nın kalbi hükmündeki İstanbul, İtilaf güçleri tarafından resmen işgal ediliyordu. Bu işgalden dört gün sonra Salih Hulusi Paşa hükümeti düşürüldü ve teslimiyetçi bir karakter taşıyan IV. Damat Ferit hükümeti kuruldu³⁴. Artık Türklerin özgür olarak var olabildikleri biricik yer Anadolu içlerinde bir avuç topraktı. İstanbul'un işgaliyle İtilaf Devletleri sansür mekanizması, Osmanlı posta muhaberatını tamamen ele geçirmiştir. 16 Mart günü İstanbul telgrafhanesi de süngülü bir İngiliz Müfrezesi tarafından işgal edilmiş ve içerideki memurlar apar topar dışarı atılmış, telgrafhanenin pencereleri ipe kapatılmış ve balmumuyla mühürlenmiştir³⁵. Bu sırada Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü binası da işgal edilmiştir³⁶. Bir hafta içinde bir İtilaf sansür heyeti kurulmuştu. Bu heyet İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan birer kişi olmak üzere üç subay, bir İngiliz muhabere başçavuşu, Türkçe ve Rumca telgrafları İngilizceye çevirmekle memur ikisi Rum, biri Rus Yahudisi üç tercümandan oluşuyordu. Bununla beraber Anadolu ile muhaberat kesin surette kesilmiştir³⁷. Böylelikle Türk posta muhaberatı, tamamıyla yabancı menşeli bir sansüre tabi tutulmuş oluyordu. Şu şartlar altında artık bir Türk posta teşkilatından söz etmek abes olmuştu. Zira kurum Türk olmayan unsurlarca yönetilen, ancak işçisi ve memuru Türk olan bir iletişim kanalı niteliğini kazanmıştı. 3 Nisan 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan ve üslubu itibarıyla Mustafa Kemal Paşa'ya aitmiş gibi gözükten şu sözler durumu hakıyla anlatmaktadır.

³¹ Karay, **a.g.e.**, 169.

³² **BOA**, Dh.Eum.6.Şb., Dosya No:48, Gömlek No:8.

³³ **Milli Mücadele Tarihi**, Cilt:1, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2005, s.257.

³⁴ Arslan, **a.g.e.**, s.38.

³⁵ **İstiklal Harbimizde PTT**, s.207.

³⁶ **Milli Mücadele Tarihi**, Cilt:1, s.258.

³⁷ **İstiklal Harbimizde PTT**, s.208.

“Bugün İstanbul’da millet namına söz söylemek hakkına haiz kimse kalmamıştır. Kimi, Anadolu’da sine-i millete iltica için yollarda, kimi dahili ve harici düşmanların takibat ve tazyikatı altında menfaldadır. Hükümet ve milletin rabtası kat’edilmiş, telgrafhaneler kontrol altına alınarak İngiliz nokta-i nazarı hilafında yapılacak muhaberat men olunmuştur. Bu vaziyet içinde mevkilerini muhafaza eden bir hükümet varsa bile milletin hükümeti değil İngilizlerin hükümetidir.”³⁸

Yaşanan olaylardan dikkate değer olan bir diğeri de, *Beynelmilel Müttehit Telgrafname Mukavenamesi*’ne göre telgrafları sansürlemek maksadıyla PTT Genel Müdürlüğü’nde bulunan İngiliz zabitanın, telgraf sansürleme yetkisini aşarak mektupları da sansürlemesidir. 9 Eylül 1922 tarihinde PTT Genel Müdürlüğü, İtilaf Sansür Komisyonu üyesi bir İngiliz subayın mektup çantalarını odasına alarak taahhütlü olup olmadığına dikkat etmeksizin hepsini okuduğunu Dahiliye Nezaretine bildirmiş ve bu durumun düzeltilmesi için Hariciye Nezaretine müracaat edilerek, bu nezaret tarafından İtilaf Devletleri nezdinde, seri bir şekilde teşebbüse geçilmesini talep etmiştir³⁹. Bu olayda İtilaf sansürünün uluslararası anlaşmaların kendilerine verdiği yetkiyi aştıklarını, diğer bir deyişle sınırsız bir yetkiyle sansür uyguladıklarını göstermektedir.

Muhaberratta sansür söz konusu olduğunda Anadolu’da kurulan hükümetin sansür mekanizmasının işleyişi kendine has özellikler gösterir. Anadolu hükümetinin PTT’si 23 Nisan 1920’den sonra Dahiliye Vekaletine bağlı bir Genel Müdürlük olarak faaliyet göstermeye başlamıştır⁴⁰. Sansürün icra mercii de bu umum müdürlüktür. Anadolu Hükümeti sansür uygulamasını 2 Haziran 1920’de Millet Meclisi’nde alınan bir kararla kabul etmiştir. Mustafa Kemal Paşa milletin içinde bulunduğu olağan dışı durumun sansürü gerekli kıldığını söylemiş, “*Memleketimizin ahvali dahiliyesini nazarı dikkate alacak olursanız tamamen hüsniyete makrun olmak üzere, bazı yerlerdeki malumatı, havadisı diğer yerlere nakletmek dahi muzır olabilir. Mesela Düzce’de isyan varken Yozgad havalisinde hafı olarak bir takım erbabı mefsedet çalışmakta idi. Bu müfsidler Düzce’deki vakaiya velev havadis kabilinden olsun seri bir surette vakıf olabilselerdi, Düzce isyanının vukuu sırasında Yozgad isyanı da vaki olurdu*” diyerek sansürün işlevsel olarak önemine dikkat çekmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde sansür uygulaması, halkın vekillerinin oy çokluğuyla

³⁸ **Milli Mücadele Tarihi**, Cilt:1, s.271.

³⁹ PTT Genel Müdürlüğü’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen müracaat, **BOA**, Dh. İum. Dosya No: 16-45, Gömlek No: 1-43.

⁴⁰ **İstiklal Harbimizde PTT**, s.228.

kabul edilmiştir. Özellikle Osmanlı Meclis-i Vükelasının 19 Eylül 1919 tarihinde sansürle ilgili aldığı daha önce zikredilen kararlar bu karar karşılaştırıldığında belirgin farklar göze çarpmaktadır. Birincisi dönemin Osmanlı Meclis-i Vükelası halk iradesine dayanmayan bir hükümetin organıdır, ancak TBMM halk iradesinin organıdır. Meclis-i Vükela uygulamasını uluslararası bir sözleşme olan *Beynelmilel İttihat Telgraf Mukavenamesi* ahkamina dayandırırken, Mustafa Kemal Paşa sansüre dair haklı gerekçesini vatanın kurtuluşuna dayamaktadır⁴¹.

2-Matbuatta Sansür

Matbuat kelime anlamı olarak basılı şeyler, gazete, dergi gibi süreli yayınlar anlamına gelmektedir⁴². Gazeteler ve dergiler gibi süreli yayınlar, bilgilerin toplumsal kitle içinde yayılması için elverişli araçlardır. Özellikle Mütareke Dönemi gibi, görsel ve işitsel yayınların henüz çok kısıtlı imkanlara sahip olduğu yıllarda, süreli yayınların önemi daha da artmaktadır. Öyle ki çağın önemli kitle iletişim araçları olan gazeteler ve dergiler, bu işlevleri dışında, dönemin aydınları için düşünsel bir öneme sahiptirler. Örneğin Ziya Gökalp gazete olgusunun, aynı dili konuşan insanların ortak paydalarından biri olması sebebiyle, bu insanlar arasında milliyetçiliğin oluşmasında kilit bir öneme sahip olduğunu belirtir⁴³. Özellikle Meşrutiyet Dönemi ve hemen öncesindeki dönemde yayın faaliyetleri toplumsal değişimin temel dinamiklerinden biri olmuştur.

Çinli politika bilimci Lucian Pye modernleşme sürecinin erken dönemlerini yaşayan toplumlarda kitle haberleşmesinin öneminin, halkı yeniliklere ikna edip heveslendirmek, onları ülkenin yönetimine belirli oranda katılmaya teşvik etmek, yenilikler konusunda halkı ikna etmek, hüküm edenlerin meşruiyetini ifşa etmek ve bir anlamda yöneten sınıfı denetleyen konumunda olmasından ileri geldiğini belirtmiştir⁴⁴. Özellikle kitle haberleşmesinin belirli olguları *standardize* ederek, kabul edilmiş toplumsal normlar oluşturmaları, basın ve yayını iktidarın önemli bir aracı ya da rakibi

⁴¹ **TBMM Zabıt Cerideleri**, I. Dönem, Cilt:1, Ankara, TBMM Basımevi, s.117.

⁴² **Temel Türkçe Sözlük**, Cilt:3, İstanbul, Karakuşak Yay., 1986, s.834.

⁴³ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Ankara, Kültür Bak. Yay., 1976, s.2.

⁴⁴ Ünsal Oskay, **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş**, İstanbul, Der Yay., 1996, s.XIV.

yapar.⁴⁵ Bir başka deyişle “toplumsal yaşamda gerçekliğin ne olduğu konusunda tanımlar medya aracılığıyla oluşmakta (ve/ veya oluşturulmakta) ve aktarılmaktadır”⁴⁶. Dolayısıyla basın ve yayın toplumsal kabul gören doğrular ve yanlışlar üretebilme kapasitesine sahiptir. Bir kitle haberleşme aracı olarak basın ve yayın, bahsedilen genel işlevinin yanı sıra, dönemin yaygın toplumsal iletişim araçları olmasından dolayı bu çalışma için büyük bir öneme sahiptir. Medyanın bu belirleyici durumu, medya etiği ve medya denetimi sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Hükümetlerin bekasına da hizmet edebileceği gibi onları devirebilecek, toplumsal sükunu muhafaza edebileceği gibi kitlesel çatışmalara da yol açabilecek bir potansiyeli barındıran medyada etik değerler ne olmalıdır? Medya bu gücü tamamen serbest olarak mı kullanılmalıdır, yoksa bu güç bir takım etik değerlerle ve gerektiğinde cebri olarak sınırlandırılmalı mıdır? Medyada denetim üzerine çalışan Zakir Avşar ve Vedat Demir basının etik sınırlarını çizirken medyaya şöyle bir görev tanımlarlar:

“Basının görevi sadece düşüncelerin açıklanmasıyla sınırlı değildir. Zamanında, gereken ayrıntıları ile ve doğru olarak, halka ulaştırılmasında kamu yararı bulunan haberleri toplayarak topluma iletmek, böylece toplumun düşünce ve kanaatler edinmesini ve kamuoyunun serbestçe oluşumunu sağlamak, kamu gücünü elinde bulunduranlar üzerinde toplumun denetim aracı olmak, basının başlıca görevlendirendir.”⁴⁷ Bu görevin doğruluğa sadık kalarak yapılması ve ait olduğu toplumun genel ahlak kurallarına uyulması da eklenince basının etik sınırları çizilmiş olur⁴⁸. Peki yayın organlarının bu sınırlara riayet etmeleri sadece basının iç denetimiyle mümkün müdür? İşte burada devreye sansür kurumu girmektedir. Ancak sansür mekanizması da doğası ve sahip olduğu yaptırım gücü itibarıyla sansür kurumunu yöneten zümre tarafından istismar edilme potansiyelini barındırır.

Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda matbuatta uygulanan sansürün başlangıcı oldukça eskiye dayanır. 2 Şubat 1862’de ilk olarak Maarif-i Umumiye Nezareti’ne bağlı olarak kurulan Matbuat Müdürlüğü zaman içinde medya denetimi görevine sansür mekanizmasını da bir araç olarak katmıştır ve özellikle II. Abdülhamit devrinde ciddi olarak sansürü işletmiştir⁴⁹. Basınla ilgili

⁴⁵ A.e., s.XVI.

⁴⁶ B. Zakir Avşar, Vedat Demir., **Düzenleme ve Uygulamalarda Medyada Denetim**, İstanbul, Piramit Yay., 2005 s.17.

⁴⁷ A.e., s.38.

⁴⁸ A.e., s.43.

⁴⁹ Fatmagül Demirel, **Abdülhamid Döneminde Sansür**, İstanbul, Bağlam Yay., 2007, s.43-46.

ilk sınırlamalar 1858’de yürürlüğe konan ceza kanununda yer bulmuş, basına bir takım etik ve siyasi sınırlar çizmiştir. Bunun dışında Fuat Paşa’nın 1852’de yayınladığı basınla ilgili tüzük de, basına ciddi cezai müeyyideler getirmiştir⁵⁰. Matbuat Müdürlüğü, II. Abdülhamit döneminde Dahiliye Nezareti’ne bağlı bulunmakta ve sansür komisyonları da Matbuat Müdürlüğü içinde görevlerini ifa etmektedirler⁵¹. Ancak Mütareke Döneminde Matbuat Müdürlüğü, Hariciye Nezareti’ne bağlıdır⁵².

Basın üzerinde baskılar, özellikle sansür, 1908 devriminde hafifletilmiş, ancak 31 Mart olaylarından sonra yeni bir matbuat nizamnamesi yürürlüğe konarak sansür geri getirilmiştir⁵³. Balkan Savaşları süresinde devam eden sansür, Birinci Dünya Savaşı’nda da varlığını korumuş, hatta mahiyet itibarıyla genişlemiştir. Mütareke Dönemi’nde de sansür devam etmiştir. Basınının Mütareke Dönemi’ndeki kritik önemini göstermesi bakımından İsmet Bey’in (İnönü), yazar Asım Bey’e (Us) söylediği şu sözler yerinde bir örnektir.

“Evet, mütareke şartlarına göre İstanbul’a yabancı işgal kuvvetleri girdi. Fakat gazeteler ordumuzun vaziyetine dair bir şey yazmasınlar. Düşman içimize girmiştir. Fakat yine bizim kuvvetlerimizin neden ibaret olduğunu bilmez. Sulh oluncaya kadar bilmemesi de lazımdır. Gazetelerden ikinci bir ricam da şudur: Şahsiyat ile uğraşmasınlar. Hele kıymetli adamları kötülemesinler. Kıymetli adamlar kötülenecek olursa gücenirler; bir köşeye çekilirler. Memleket onlardan mahrum kalır”⁵⁴. Asım Us, bunu söylediği sırada İsmet Bey’in Harbiye Nezaretinde resmi bir görevde olduğunu söyler. Bu bakımdan yaşanan, basın-yayının resmi gözlerle nasıl telakki edildiğini, aynı zamanda halkı aydınlatmak amacıyla yazılan bir makalede bile düşmana istihbarat sızması ihtimalinin olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Mütareke akdinin gerçekleşmesinden sonra İtilaf Devletleri’nin matbuatı denetleme çabaları da başlamıştır. 21 Ocak 1919 tarihli Vakit gazetesi, bu tarihten itibaren gazeteleri denetlemek üzere, hem Bab-ı Ali’nin hem de İtilaf Devletleri’nin tayin ettiği mümessillerden müteşekkil bir komisyon kurulacağını haber vermiştir. İtilaf Devletleri adına Miralay Thompson’ın katıldığı

⁵⁰ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Yay., 1982, s.201.

⁵¹ Demirel, a.g.e., s.53.

⁵² Dahiliye Nezareti Vekili Mustafa Arif’in, Hariciye Nezareti Matbuat Müdürlüğü’ne yazdığı tezkere, **BOA**, Dh. İum., Dosya No:19-5, Gömlek No:1-49.

⁵³ Orhan Koloğlu, **1908 Basın Patlaması**, İstanbul, Bas-Haş Yayınları, 2005, s.142.

⁵⁴ Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duyularım : Meşrutiyet Ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar Ve Tetkikler**, İstanbul, Vakit Matbaası, 1964, s.21.

müzakerelere Osmanlı adına Miralay Hüsrev Bey ve Matbuat Müdürü Salih Bey katılmıştır. Burada müzakere edilen mukarrerata dair bir kararnamenin de yakında yayınlanacağı söylenmiştir. Bunun üzerine Matbuat Müdürü Salih Bey istifa etmiş, ancak Hariciye Nazırı bu istifayı kabul etmemiştir⁵⁵. Bu görüşmede alınan kararların, 5 Şubat 1919 günü kabul ve irade edilmiş, 9 Şubat günü Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş 7 maddelik bir kararname olarak hayata geçtiği görülür⁵⁶. Bu kararname ertesi gün Vakit gazetesinde duyurulmuştur. Vakit gazetesi, kararname maddelerinin tamamını yayınlamış, ancak yazının girişinde iki paragraflık bir neşriyatta bulunmuş ve bu paragraflardan biri de sansürden nasibini almıştır. Hem sansür kararnamesinin yedi maddesini açıkça göstermesi hem de süreli yayınlarda sansür uygulamasına güzel bir örnek olması açısından, bu haberi olduğu gibi buraya almak yerinde olacaktır. 10 Şubat 1919 tarihli Vakit gazetesi Sansür Kararnamesi'ni, okuyucularına şöyle duyuruyordu;

“Sansür Kararnamesi

Birkaç zamandan beri hükümetçe matbuatın sansüre tabi tutulması hakkında bir kararname hazırlanmakta olduğu haberi alınmakta idi. Dünkü Takvim-i Vekayi de kararname ilan edilmiştir. Fakat matbuatı pek şedid bir kayd ve tatbik altına alan bir kararname ahkamı Kanun-i Esasiyye'nin 12'nci maddesi hükmüne pek sarıh bir suretde mebayindir. Kanun-i Esasi'nin 12'nci maddesi aynen şöyledir: 'Matbuat kanun dairesinde serbesttir. Hiçbir veçhile kablel-tab teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz'.

(Sansür'e uğrayarak yayınlanamamış paragraf)

Madde 1- İdare-i örfiye cari olan mahallerde matbuat kanununun ikinci madde-i muadelesinin son fıkrasıyla üçüncü ve dördüncü maddeleri ahkamı karar-ı ahire değin ta'til olunarak gerek mevkute ve gerek gayr-i mevkute kitap ve resail ile ceraid'i yevmiyye ve her nevi evrakın hükümet-i askeriye veya mülkiye sansür heyetinin müsaade-i tahririye-i mahsusası istihsal edilmeksizin tab ve neşri katiyyan memnu'dur.

Madde2- Birinci maddede beyan olunan memnuat hilafına olarak tab ve neşr olunan gerek mevkute ve gerek gayri mevkute kitap ve resail ile ceride'i yevmiye ve her nev-i evrak derhal zabıta marifetiyle toplanılıp zabt ve müsadere

⁵⁵ Vakit Gazetesi, 21 Ocak 1919, No: 451.

⁵⁶ Nurettin Güz, *Türkiye'de Basın ve İktidar İlişkileri 1920-1927*, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1991, s.10.

olunacağı gibi ceride-i yevmiye ve resail-i mevkute müdir-i mesul ya mümasilleri ile tablaları hem fail addolunarak altı aydan üç seneye kadar hapis ve yirmi beş liradan yüz liraya kadar cezay-i nakdi ile ve yahud bu cezalardan yalnız biriyle mücazat olunur. Ve kitap ve resail-i gayri mevkute ve her nevi evrak müellif ve muharrir ve tab ve bayileri hem fail addedilerek bir hafatdan altı aya kadar hapis ve yirmi beş liradan yüz liraya kadar cezayı nakdi ile ve yahud bu cezalardan yalnız biriyle mücazat olunur.

Madde-3 Birinci madde mucibince tab ve neşrine müsaade istihsal kılınmış olan ceride-i yevmiye ve resail-i mevkutenin kable-t tab sansüre uğraması iktiza eyleyip, hilafına hareket edenler ile sansürce tay olunan makalat ve fikriyatı bil-ibka tab ve neşr edenlerin, neşriyat vukuunun derece-i ehemmiyet ve mahiyetine göre ceride-i yevmiye ve resail-i mevkutesi münsaip müddetle mevkutan tatil edilir. Tekrar halinde depozito akçesi zapt edilmekle beraber ceride ve risalesi katiyyan tatil olunur.

Madde-4- Hükümet-i askeriyece neşr ve tedavülü men olunan kitap ve resail ve her nevi evrak-ı matbuatı keyfiyet men gazetelerle bade-l ilan ve bayi ve neşriyat edenler hem fail addedilerek bir haftadan altı aya kadar hapis ve yirmi beş liradan yüz liraya kadar cezay-i nakdi ile yahud bu cezalardan yalnız biriyle mücazat olunur.

Madde-5- İşbu kararnamede zikir ve tadat olunan memnuiyet hilafına hareket edenlerin icray-ı muhakemesi divan- harbi örfiye aittir.

Madde-6- İşbu kararnamenin ahkamı tarih-i neşri ve ilanından itibaren mer'il icradır.

Madde 7- İşbu kararnamenin icra-yı ahkamına Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri memurdur.”⁵⁷

Kararname metninde de görüleceği gibi, mevcut matbuat kanununun ilgili maddeleri olağanüstü hal şartlarına dayanarak tatil ediliyor, uymayanları ciddi cezaların beklediği bir sansür mekanizması işlerlik kazanıyordu. Her türlü süreli veya müstakil yayının basılması için mülki ve askeri sansürden izin almak gerekiyordu. Ne var ki, sadece bu izni almak da yeterli değildi. Bu iznin alınmasından sonra basılacak eserin, bir de baskıya girmeden önce bu sansür heyetine sunulması gerekiyordu. Bu kanuna uymayanlara ciddi cezai müeyyideler getiriliyordu ve bu cezalara hükmetme yetkisi de olağanüstü savaş

⁵⁷ Vakit Gazetesi, 10 Şubat 1919, No:468.

mahkemesine, divan-ı harbe veriliyordu. Gazeteci Asım Us, durumdan vazife çıkaran Divan-i Harbi Örfi Reisi Mustafa Paşa'nın sansür komisyonlarının raporları haricinde kendi müstakil sansürünü icra ettiğini, hatta sansürden izin alan neşriyat dolayısıyla divan-ı harbe çıkanlar olduğunu söyler. Bir keresinde yazar Asım Us ve Vakit gazetesinin sorumlu müdürü Ramiz Bey, *Kürt Mustafa Divan-ı Harbi'nce çağırılırlar*. Suçları ise 2 kere sansür komisyonundan yayın izni alan ve daha önce Fransızca *Bosphore* gazetesinde, altında Arapça 'Yardım Allah'tandır ve fetih yakındır' ibaresiyle basılan-ki bu Arapça ibare Vakit'te basılmamıştır- Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaları gösteren bir resmin gazetede yayınlanmasıdır. Bu soruşturma sonucunda Vakit gazetesini kapatmak için başka bir bahane bulunmuş, İzmir'deki Rumların İstanbul'a iltica ettikleri konusundaki haberinden dolayı gazete 15 gün kapatılmıştır⁵⁸.

Kararnameyi takip eden zaman diliminde gazetelere sansür uygulanması başlamıştı. Kararnamenin 3'üncü maddesinde belirtildiği gibi gazeteler basımdan önce sansür heyetine sunuluyordu. Sansür heyeti sakıncalı bulduğu yerleri gazete sorumlularına bildiriyor ve gazetelerin o kısmı ertesi gün basılmıyordu. Bu yüzden Mütareke Dönemi gazetelerinde boş sütunlar görmek alışlageldik bir durumdur. Bazen yazıların bir kısmı, bazen tamamı sansürlenmektedir. Özellikle bir kısmı sansürlenene, ya da manşeti yayınlandığı halde sütun içeriği yayınlanmayan gazete nüshaları hangi türden haberlerin sansürlendiğini göstermesi açısından iyi bir gözlem kaynağıdır. Sansürlenene haberleri kategorize edip genel bir sansür temayülü tanımlamak zordur. Zira hükümet yanlısı ya da karşıtı birçok gazete şu ya da bu haberden dolayı sansürlenmiştir. Üstelik sansürlenene haberler de çok çeşitlidir. Ama genel olarak şu bellidir ki, milli değerlere ve milli birliğe vurgu yapan haberler sansürlenmektedir. Örneğin sansür kararnamesinin yayınlandığı 9 Şubat günü Vakit gazetesinde, Ahmet Emin (Yalman) imzasıyla yayınlanan *İtilaf Devletleri'yle Münasebetimiz* başlıklı ve İtilaf Devletleri'nin Cemiyet-i Akvam ruhuna aykırı davranarak Mütareke Ahkâmını ihlal ettikleri, Türk unsurların hakkına riayet etmediklerini, bunun da kalıcı bir barışı zorlaştıracağı konusundaki haberin bazı yerleri sansürleniyordu⁵⁹. Buna benzer bir şekilde 28 Nisan 1919 tarihli Sabah gazetesindeki *Cemiyet-i Akvam: Japonya Hangi Şerait ile Cemiyet-i Akvama Girebilir* başlıklı haber de sansüre uğruyordu. Haber şöyle devam ediyordu, "Akdettiğimiz mukaveleye gösterdiğimiz riayet, bazen Avrupalılarla taban tabana zıt olduğumuz halde yaptık. Amerika'nın dahili

⁵⁸ Us, a.g.e., s. 26-30.

⁵⁹ Vakit Gazetesi, 9 Şubat 1919, No:467.

idaresinin bulunduğu Cemiyet-i Akvam projesine itiraz etmiyoruz. Özel bir imtiyaz istemiyoruz. Ancak harp ettiğimiz ülkelerin adaletli olmasını istiyoruz. Eğer devletler, Cemiyet-i Akvam'ın birliğine zıt bir hisle hareket ederlerse, muhakkak bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkacaktır." Bu kısımdan sonra haberin kalanı sansürleniyordu⁶⁰. Sabah gazetesinin merkezi hükümete yakınlığına rağmen, böyle bir haberden dolayı sansürlenmesi de manidardır. Görülmektedir ki Türk Milleti'nin, diğer milletler tarafından haksızlığa uğratıldığını gösteren herhangi bir haber, velev ki milliyetçi bir söylemden uzak, uluslararası vicdana gönderme yaparak yayınlanmış olsun yasaklanmaktadır.

Milliyetçilik propagandası yapmasa bile, Türklerin haksızlığa uğratılması konusundaki gazete haberlerinin sansüre uğraması, sansürde İtilaf Devletleri'nin etkisinin önemli bir göstergesidir. Nitekim Türk unsurun İtilaf Devletleri'nden ümidi kesmesi ve İtilaf Devletleri'yle kurulan dostane ilişkilerin, Türk unsurun aleyhinde ve taraflı sonuçlar verdiğini görmesi vaki olursa, milletin yalnızlaşması ve kendi içinde birleşmesi olasıdır. Aslına bakılırsa İtilaf Devletleri'nin bu etkisinin 7 maddelik sansür kararnamesinden önce de var olduğu görülebilir. Örneğin 30 Ocak 1919 tarihli Vakit gazetesinde *İstanbul'un İslam Gazetelerine* başlıklı, Trakya'da zor durumda yaşayan Türklerden gelen bir mektup üzerine yazılan makalenin önemli bir bölümü sansüre uğramıştır⁶¹.

Sansürde İtilaf Devletleri'nin etkisini gösteren diğer bir uygulama ise Almanya'ya ve sosyalizme dair haberlerin sansürlenmesidir. 9 Şubat tarihli Vakit nüshasında *Almanya'nın Ahvali* başlıklı yazıda sosyalist devrimci muhalif grup Spartaküstler ve hükümet güçleri arasındaki gerilimden söz ediliyor, hükümet güçlerinin aldığı tertibattan bahsediliyor ancak, haberin devamı sansüre uğruyordu⁶². Benzer bir şekilde 23 Nisan 1919 tarihli Sabah nüshasında *Almanya Sulhu İmzalamaya Selahiyetdar Murahhaslar Göndermeye Muvafakat Etmiş* şeklinde alt başlığı neşredilen haberin tamamı sansürlenmiştir.⁶³ Sosyalist-Bolşevik hareketlerle ilgili sansürlenmeye bir diğer örnek olarak, 27 Ocak 1919'da Vakit gazetesinde sansüre uğrayan *Lenin ve Troçki Arasındaki İhtilaf* başlıklı haber örnek verilebilir.⁶⁴

⁶⁰ Sabah Gazetesi, 28 Nisan 1919, No:10575.

⁶¹ Vakit, 30 Ocak 1919, No:458.

⁶² Vakit, 9 Şubat 1919, No: 467.

⁶³ Sabah Gazetesi, 23 Nisan 1919, No:10570.

⁶⁴ Vakit, 27 Ocak 1919, No:455.

Mütareke dönemi gibi uzun bir süre içinde, çok geniş bir yayın yelpazesini barındıran Osmanlı basınında basılan binlerce gazete nüshasında sansüre rastlamak mümkündür. Ama geniş anlamda bunların yayını ve yorumunu yapmak bu çalışmanın maksadını aşacağından yukarıda geçen örnekler yeterli olacaktır.

Özellikle İzmir'in işgalini takiben Anadolu ve İstanbul arasındaki ayrılık giderek derinleşmeye başladıktan sonra, kitle iletişim araçları da dönemin iktidar odakları arasında mücadelenin bir aracı haline gelmiştir. İstanbul dahilinde yayınlanan gazetelerin, Milli Güçler lehinde yaptıkları yayınlar sonucu kapatılmaya kadar varan cezalara maruz kaldıkları Asım Us'un aktardıklarıyla gösterilmişti. Hükümet özellikle İtilaf Devletleri'nin hareketlerini halktan gizlemeye çalışıyordu. İtilaf Devletleri'nin Türk unsurların hakkını tecavüz etmelerine dair haberlerin sansürlendiği de daha önce belirtilmişti. Buna benzer bir şekilde Yunan işgalinden sonra, Yunanların tecavüz ve emellerini gösteren haberlerin de sansürlenmeye başladığı görülebilir. Örneğin Dahiliye Kalem-i Mahsus evrağında, matbuat-ı mahalliyeden sansür edilip intişar etmeyen fıkra başlıklı ve 13 Temmuz 1919 tarihli bir raporda Yunan emellerinin, halktan nasıl gizlenilmeye çalışıldığı gözler önüne serilmektedir. İzmir'de neşredilmekte olan Memleket gazetesi muhabiri, bir Yunan generaliyle görüşmüş ve bu general Yunan kuvvetlerinin amaçlarına, kuvvetine ve mevcut durumuna dair bilgiler vermiştir. Yunan generalin gerekli takviye kuvvetlerinin alındığına, amaçlarının Yunan işgali altındaki bölgenin genişlemesi olduğuna dair beyanatları sansürlenmiştir. Aynı raporda mahalli Rumca gazetelerde neşredilen benzer içerikli haberlerden birinde, bahsedilen generalden yapılan aktarımda, Yunan güçlerinin bölgede huzur ve sükunu sağlamak için Aydın'da askeri operasyonlar düzenleyeceklerine dair olan kısmın sansürlendiği de söylenmektedir⁶⁵.

Bu süreçte birçok gazetenin kapatılması, sansürlenmesi ve gazete sorumlularının da yargılanmasına dair kararlar alınmıştır. Bunlara bir örnek de Kocaeli'de neşredilen İmdat ve İtidal gazeteleridir. 20 Ağustos 1919'da Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Eskişehir Mutasarrıflığı'na çekilen telgrafta, 10 Ağustos tarihinde bu gazetelerin sorumlularının muhakeme edilmesi ve gazetenin sansüre tabi tutulmasına dair bir telgraf çekildiği halde, nasıl olup da 14 Ağustos tarihinde İmdat gazetesinde zararlı yayınların

⁶⁵ BOA, Dh.Kms., Dosya No:53-3, Gömlek No:35.

bulunabildiği sorulmaktadır⁶⁶. Her ne kadar İstanbul Merkezi idaresi sansür mekanizmasıyla sakıncalı bulunduğu haberleri yayından kaldırırsa da, bu haberler bir şekilde Anadolu'ya gönderiliyor ve Öğüt gazetesinde neşrediliyordu⁶⁷. Anadolu'da basılan bu tip neşriyat çeşitli yollarla İstanbul'a ulaşıyor ve elden ele dolaştırılarak halkın olaylardan haberdar olması sağlanıyordu. Bu durumla ilgili PTT Genel Müdürü Refik Halit'in Dahiliye Nezareti'ne hitaben kaleme aldığı yazının burada olduğu gibi neşri, bu çalışmada kendisine çokça başvuru olan bu şahsın ruh halini göstermesi bakımından uygun olacaktır.

“Devletli Efendim Hazretleri

Anadolu'da Kuvay-ı Milliye tarafından neşredilmekte olup Der Saadet'te açık ya da bantlı olarak gönderilmiş gazeteler kaffeten tevkif ve ihrak edilmelidir. Binaenaleyh bu kabil gazetelerden elde gezen var ise bunların ya yolcular vasıtasıyla gönderildiği ve yahut Posta mevaridatı üzerine elyevm sansür bulunmadığı cihetle mazrufen sevk edilmekte olduğu arz olunur. Ol Bab'da emrü ferman hazreti men lehül ileyhindir.”⁶⁸

Bu vesikadaki üslubun tahlili, çalışmanın amacını aşacağından, işin bu yönünü değerlendirmek okuyuculara aittir. Refik Halit bu vesikada Anadolu'da neşredilmekte olan ve neşredildiği bölgede sansürlenmesi konusunda İstanbul Hükümeti'nin aciz kaldığı gazetelerin İstanbul'da elden ele dolaştığını işaret etmiştir.

Bunların dışında, basın üzerinde uygulanan büyük bir tehdit mekanizması da sürgünlerdir. İngilizler, İstanbul'da bulunmasını uygun görmedikleri şahısları Malta Adası'na sürgüne göndermişlerdir. Milli Mücadele yanlısı İleri gazetesinin başyazarı Celal Nuri (İleri)⁶⁹, bir İttihat ve Terakki Partisi karşıtlığıyla tanınmış olmasına rağmen Tasvir-i Efkar gazetesinin başyazarı Velid Ebu Ziya⁷⁰ da Malta'ya sürülenler arasındadır.

Mütareke basınında sansür hakkında bilinmesi gerekenlerden biri de, 2 Aralık 1919'da yayınlanan sansürlü ilgili tamimdir. Altı maddelik bu tamime göre, İtilaf Devletleri'nin askeri hareketleri üzerine haberler, heyecan verici ve anasının huzurunu bozacak yayınlar, padişah ve Osmanlı bürokrasisi aleyhinde yazılanlar, büyük devletlerden birine karşı olan yazılar, kişisel kavgalar ve

⁶⁶ BOA, Dh.Kms., Dosya No:54, Gömlek No:2.

⁶⁷ Güz, a.g.e., s.25.

⁶⁸ BOA, Dh.İum., Dosya No:16, Gömlek No:13.

⁶⁹ Güz, a.g.e., s.14.

⁷⁰ Us, a.g.e., s.23.

rejimin değiştirilmesine yönelik yazılan yazılar sansürlenebilmektedirler⁷¹. İtilaf Devletleri'nin askeri hareketlarına ilişkin yayınların yasaklanması bu konuda Milli Güçlere istihbarat sızdırılmaması amacıyla düşünülmüş olmalıdır. Anasını yani Osmanlı toplumunu oluşturan çeşitli milletleri heyecana getirip karışıklık çıkarabilecek yazıların sansürlenmesi de iç huzuru muhafaza adına düşünülmüştür. Sansür maddeleriyle güvence altına alınmaya çalışılan diğer unsur da, padişah ve devletin itibarının korunması, muhtemelen İtilaf Devletleri'ne karşı acizyetlerinin açıktan açığa ifade edilmemesidir. Bir diğeri de mevcut durumu-statükoyu korumaya yönelik, rejim değişikliğine, özellikle o sıralar yaşanan Bolşevik ihtilal teşebbüslerine dair yazıların yasaklanmasıdır. Sayılan son iki madde, padişaha ve devlete saygının amaçlandığı ve rejimin mevcut halinin korunmasına yönelik maddeler ilişki içindedirler.

Sansürün bu hali Ayan ve Mebusan Meclisi'nde de çeşitli yankılar uyandırmıştır. Sina Akşin, Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi'nde konunun nasıl yankılandığını şöyle naklediyor:

*"Sansür karşısında her iki mecliste de tepkiler gösterildi. Fethi Bey'in partisi olan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın ileri gelenlerinden Hüseyin Kadri (Karesi) bunun Kanuni Esasi'nin 12nci maddesine aykırı olduğu yolunda bir istihzah önergesi verdiğyse de, anlaşılan çoğunluktaki Teceddütçüler o sırada hükümeti zorlamayı uygun bulmamış olacaklar ki önerge reddolundu. Ayanda ise Nuri Bey, aynı maddeye rağmen 20 Eylül 1293 Örfi İdare Kararnamesi'nin uygulanmasına önergeyle itiraz etti. Buna karşı D.Ferit 'Bolşevizmi tavsiye eden' bir gazeteyle sırf 'hukuk-i hazreti padişahîden olan' vekillerin tayini konusunda halkı 'vükela tayinine' teşvik eden bir gazeteyi tatil etmemekle, Kanun-i Esasi'ye karşı gelinmiş olacağını belirtti. A. Şeref kovuşturma yapılabileceğine, fakat sansürün kabul edilemeyeceğine işaret edince, D. Ferit savaş boyunca neden bu konunun üzerinde durulmadığını sordu. A. Şeref de savaş koşullarının özelliğini belirtti."*⁷² Bu olaydan da görülmektedir ki, sansür rejimin ve mevcut durumun korunmasına dair bir anlam kazanmıştır.

Mütareke Dönemi boyunca sansür sadece siyasi kaygılarla yapılmamıştır. Bu çalışmanın ilerleyen safhalarında söz edilecek tiyatro sansürü ve bu aşamada da zikredilecek olan dini kabullere aykırı yayınların sansürlenmesi, Mütareke Döneminde dini ve ahlaki değerlere dayanarak uygulanan sansüre örnek

olacaklardır. Dahiliye Nezareti 14 Şubat 1921'de Hariciye Nezareti'ne bir tezkere yazmış ve Matbuat Müdürlüğü'nün dini kurallara aykırı yayınlara da sansür uygulamasını talep etmiştir. Hariciye Nezareti de 4 Mart itibarıyla cevaben, sansür memurlarının tüm meşguliyetlerine karşın, dinin emir ve yasaklarının aksine yayın yapmanın kanunen cezayı gerektirmesinden dolayı, memurlara, gazete ve matbaa idarehanelerine gerekliliğin tebliğ edileceğini ve gerekenin yapılacağını bildirmiştir. Dahiliye İdare-i Umumiyesi de durumu Şeyhülislam Nuri Efendi'ye bildirmiştir⁷³.

3-Tiyatro ve Sinemada Sansür

Tiyatro ve sinema son dönem Osmanlı toplumunun eğlence ve kültür öğelerinin önemlilerindedir. Özellikle tiyatro batılılaşma sürecinde önemli bir kültürel öge olarak tanımlanmış, tiyatro izleyicisi olmak toplumun elit kesimlerine ait olmakla eşdeğer sayılmıştır. Modernleşme sürecinde *"Tiyatro sanatı, batılılaşma ideolojisinin etkin bir aracı olarak görülmüştür. Avrupai seçkin tiyatrodan zevk almak, Batılı olmanın bir gereği sayılmıştır."*⁷⁴ Özellikle o dönem içinde Dar-ül Bedayi adıyla anılan İstanbul Şehir Tiyatroları halkın yegane seyirlik eğlencelerindedir. Tiyatro özellikle bir anda birçok kişiye ulaşması, halkın üzerinde etkisinin önemi nispetinde önemli bir iletişim aracıdır. Tiyatro aynı zamanda gelenek ve modernleşme arasındaki gerilimin de sacayaklarından biridir. Bu yüzden sosyolojik anlamda önemli bir alana tekabül etmektedir.

Tabiidir ki, tiyatro Mütareke Dönemi'nde de faaliyete devam etmiştir. Dengelerin çok hassas olduğu böyle bir devrede böylesi önemli bir kültürel iletişim öğesinin sansürden nasibini almaması düşünülemezdi. 3 Ocak 1921 tarihinde Polis Müdürü Hasan Tahsin, Dahiliye Nezareti'ne şöyle bir tezkere yazıyordu,

"Riyasetinde mümtaz bir heyet-i edebiye bulunan Dar-ül Bedayice temsil edilen piyesler öteden beri zabıta sansürüne tabi bulundurulmamakta ise de, ahiran vazi-i sahne edilen piyeslerden bazılarında ez'an cümle 'Bahar Hastalığı' namındaki piyesin hayat-i islamiyyeyi rencide edecek bir şekilde tahrir ve temsil edilmiş olması ve bilhassa sahneye kıyafet-i ilmiyede üç şahsın fuhuş mahallerinde icray-ı ahenk ve iş-ü nevs eder bir vaziyette çıkarılması temaşageran üzerinde ve hususan ahali-i mahalliyeye nezdinde son derece bedi-i

⁷¹ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cilt:1, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 1998 s.116.

⁷² A.e., s.117.

⁷³ İlgili Evrak, **BOA.**, Dh.İ.Um.Ek., Dosya No:123, Gömlek No:32.

⁷⁴ Yavuz Pekman, Çağdaş **Tiyatromuzda Geleneksellik**, İstanbul, Mitos-Boyut Yay., 2002, s. 11.

infial olduğundan temsil edilecek piyeslerin kıymet-i edebiyyelerine halel getirilmemesi ve darül mezkurenin tesisıyla istihdaf edilen gaye-i ictimai ve edebiyyenin ruh ve hikmetine münafi olmamak üzere yalnız mevzuat-ı nizamiyi muhafaza ve adab-ı umumiyeye mutabakat hususunda müsaid tatbikat hususunda teminan müttehaz olan tedabir-i intizamiyyeye riayet ve bu nokta-i nazardan piyeslerin yere göre de zabıta sansürünce tedkiki müsaid-i ittihazına darül mezkure müdüriyetine emr-ü işariyle taassubu umumiyeyi tahrik edecek bu kabil vukuat ile aslen inzibati mühimmenin ihlaline meydan verilmemesi hususu müsaade-i celile-i nezaretpenahlarından şayan buyurulması ma'ruzdur."

Bunun üzerine Dahiliye Vekaleti Hariciye'ye yazarak, eskiden olduğu gibi tiyatro piyeslerinin sahne almadan evvel Matbuat Müdürlüğü'nün sansüründen geçirilmesini, zira dini ve milli değerleri inciten oyunların kontrolsüzce sahneye çıktığını, bunların da halkı galeyana getirerek karışıklığa mahal verme ihtimali bulunduğunu söylüyordu. Daha sonra durum Polis Müdürlüğü'ne bildiriliyor ve bundan sonra *vaz-ı sahne* edilecek oyunlarda Matbuat Müdürlüğü'nün izninin sorulmasının gerekliliğinden bahisle gereğinin yapılmasını bildiriyordu⁷⁵. Böylelikle tiyatro gibi toplumsal değişimin önemli, belki de yüzeysel simgelerinden biri olan sanat dalı, statükonun korunması ve değerlerin muhafazası bağlamında sansüre uğruyordu. Bu örnekte dikkat çeken farklılık, tiyatrodaki sansürün haberleşme ve basın kanalındaki sansürlere benzemeyen bir mili ve dini muhafazakarlık karakteri taşımasıydı. Diğer bir özelliği ise İtilaf Devletleri'nin etkisi olmadan uygulanan bir sansür örneği olmasıdır. Her ne kadar bu örnekte İtilaf Devletleri'nin etkisi olmasa da, İtilaf sansürü sanat ve eğlence alanında da uygulanmıştır.

16 Mart 1919'da bir emir yayınlayan İtilaf Kuvvetleri Komutanı General Wilson, Beyoğlu'nda süregelen eğlence hayatına ve alkol tüketimine dair kimi kısıtlamalar getirirken, sanat alanına müdahale karakteri taşıyan bir tür sansürü de emrediyordu. Bu emir Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan kaynaklı filmlerin gösterilmesini katı surette yasaklıyor, aksine hareket edenleri İtilaf Devletleri'ne karşı bir tecavüzde bulunmuş sayıyor ve böyle hareket eden kurumların bir sonraki emre değin kapatılacağını belirtiyordu⁷⁶. Görülebileceği üzere gösterimi yasaklanan sanat ürünleri, artık geçmişte kalmış olan savaşta

⁷⁵ Dar-ül Bedayi'ye Sansür Uygulanması ilgili vesika, BOA, Dh.İum, Dosya No:19-5, Gömlek No:1-49 .

⁷⁶ Der Saadet Kuvayı İtilafiye Kumandanı General Wilson'ın Yayınladığı Emrin tercümesi, BOA: Dh.Eum.Ayş. Dosya No:2, Gömlek No:2 .

İtilaf Devletleri'nin rakibi olan İttifak Devletleri'nin filmleridir. Mart 1919 itibarıyla bakıldığında savaş bitmiş ama tehlike henüz geçmemiştir. Özellikle milliyetçi akımlar İtilaf Devletleri'nin ateşkes politikası önündeki önemli engellerdir. Matbuatta sansür bahsinde de, filmlere uygulanan sansüre benzer bir şekilde Almanya'ya dair haberlerin sansürlendiğini belirtmiştik. Her ne kadar bu çalışmanın ele aldığı konu İtilaf Devletleri'nin sansür politikası olmasa da, bu verilenler bahis olunan devletlerin sansür politikasına dair bir izlenim uyandırabilir.

Sonuç

Bu çalışmada Rousseau'nun olağanüstü dönemler tanımına güzel bir örnek teşkil eden Mütareke Döneminde; milli ve kişisel çıkarlar, kitle kontrolü ve istibdat kavramları arasında çok kolay değişimler geçirebilecek olan sansür olgusu Osmanlı Merkezi Hükümeti, Milli Güçler ve İtilaf Güçleri arasındaki mücadele ve mekanizma açısından ele alındı. Dönem içinde özellikle kişisel ve kitle haberleşme araçlarının denetim altına alınması süreci, dönemin üç güç odağının uygulamalarıyla ortaya konmaya çalışıldı. Mütareke Dönemi gibi olağanüstü dönemler, bireysel ve toplumsal özgürlüklerin tehlikeyle karşı karşıya kaldığı zamanlardır. Her rejim, yıkılış tehlikesi hissettiği zamanlarda benzer hak kısıtlamalarına başvurabilir. Hatta böylesi hak kısıtlamalarının rejim için bir tehlikenin bulunmadığı dönemlerde de uygulanması olasıdır.

Şu halde Osmanlı Merkezi Hükümetlerinin sansür uygulaması, buhran dönemlerine has meşru bir müdafaa olarak mı telakki edilmelidir? Yoksa sonuç itibarıyla bu müdafinin zaten mücadeleyi kaybetmiş olması yaptıklarının yanlış olduğunu da gösterir mi? Ya da uygulamanın amaçları mı sorgulanmalıdır? Sansür, siyasi amacın içeriğine göre meşru ya da gayri meşru olabilir mi? Mütareke Dönemi Osmanlı yönetimi söz konusu olduğunda bu amaç ne kadar gerçekçi ve başarılıdır? Ancak görülecektir ki bu dönemde sansür, halkı birleşmekten ve düşmana karşı kendi hakkını korumaktan uzak tutmak için işletilen bir mekanizmadır. Vatanın masa başında siyaseten kurtulacağını düşünen ve hesaplayan yönetim anlayışına hizmet etmektedir. Nitekim bu anlayışın ülkenin neredeyse tamamen işgaline varacak olan bir duruma sebep olması, ne derece başarılı ve yerinde olduğunun nesnel bir göstergesi sayılabilir.

Sansür kavramı haberleşme var oldukça, onunla beraber varlığını sürdürecektir. Var oldukça da sınırları, gerekliliği sorgulanacaktır. Gerekliliği ve gerekli olmadığı üzerine düşünsel tartışmalar yapılmaya devam

edecektir. Haber alma özgürlüğü, haberin doğru dolaşmasına izin verildiği ölçüde gerçek bir kavram olmayı sürdürecektir. Mütareke Dönemi Osmanlı hükümetlerinin benimsediği *siyaseten müdafaa* tekniğinin işlemesi de, bir anlamda dönemin diğer güç unsurlarını devreye sokacak olan haberlerin halk arasında yayılmamasına bağlıydı. Bu yüzden bir şekilde halkı öfkelenirerek harekete sevk edecek olaylardan, halkın haberdar olması sakıncalı bulunuyordu. Bunun yanında halkı güç kullanmaya teşvik edecek propaganda türünden yayınlar da yasaklanmıştı. Tüm bunlarla beraber İtilaf Devletleri de milliyetçiliğin ve bolşevizmin yayılmasından çekiniyorlar, bu yüzden basına ve muhaberata bazı sınırlar getiriyorlardı. Anadolu'da bulunan Milli Güçler ise hem düşmanın hareketinden haberdar olmak için rakip sansür mekanizmalarını aşmaya çalışıyorlar, hem de biricik manevra sahası olan Anadolu'daki askeri etkinliğin ayrıntılarının düşman istihbaratına ulaşmasını engellemeye çabalıyorlardı. Zira elde kalan yegane milli alan olan Anadolu, düşmanın haber alma imkanlarından uzak tutulmalıydı. Görülen o ki, her bir yönetim kendi açısından sansürü gerekli ve kaçınılmaz olarak telakki etmektedir. Merkezi hükümet sürdürdüğü politikanın devamı, İtilaf Devletleri yeni silahlı çatışmalardan korunmak, Milli Mücadele Hareketi ise bölgede halkın iradesini hakim kılmak amacıyla sansürü uyguluyordu. Günümüzden bakıldığında her üç otoritenin de kendi gücünü kullanarak haberleşmeyi denetlemesi olumsuz yönde eleştirilebilir. Özellikle Milli Mücadele başarıya ulaştığı için, böylelikle tarihsel olarak doğruluğunu ispatlamış sayılabilir. Üstelik Osmanlı merkezi hükümetinin tavrının birçok işgale, bu işgallerde yaşanan birçok cinayete, tecavüze ve yıkıma yol açması haklı olarak tepki alacaktır. Yine de kabul edilmelidir ki, böylesi buhranlı dönemler geçiren modern toplumlarda haberleşmenin kısıtlanması ya da kontrol altına alınması eleştirilebilir olsa da doğal, diğer bir deyişle kaçınılmaz bir durumdur.

Tarih sahnesinde sansür gibi bir vaka incelenirken akademisyen subjektif yargılardan uzak durup, olguyu ve durumu çözümlemeli, işlevini meydana çıkarmalı, bu işlevi tarihsel arka plan ve uygulayıcılarının karakteri bağlamında değerlendirmelidir. Böylece olgular değerlendirilmiş, işlevi ortaya çıkmış ve kavram anlaşılabilir olacaktır. Bundan dolayı, bu çalışmada nesnel veriler, tarihsel arka plan, uygulayıcılarının kişisel görüşleri ve düşünsel temellere göre değerlendirilmiştir. Sansür kavramının, düşünsel temeller ele alınmadan değerlendirilmesi en nihayetinde tarafsız bir yorumla son bulacak bir kronoloji çalışması olacaktır. Mütareke döneminde özgürlüklerin kısıtlanması ve devletin hayatı kontrolü bağlamında sansür ele alınacağı zaman, dönemin kendine has

şartları düşünsel temellere oturtularak değerlendirilmelidir. Umulur ki bu çalışma bu bağlamda, kavramı yeterince irdeleyebilmiştir.

KAYNAKÇA

1. ESERLER

- Akşin, Sina. **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt:1**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 1998.
- Arslan, Ali. **İstanbul'dan Çıkış Milli Mücadeleye Giriş**, İstanbul, Paraf Yay., 2010.
- İstiklal Harbimizde PTT**, Ankara, PTT Genel Müdürlüğü, 2009.
- Avşar, B. Zakir ve Demir, Vedat. **Düzenleme ve Uygulamalarda Medyada Denetim**, İstanbul, Piramit Yay., 2005.
- Demirel, Fatmagül. **Abdülhamid Döneminde Sansür**, İstanbul, Bağlam Yay., 2007.
- Gökalp, Ziya. **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Ankara, Kültür Bak. Yay., 1976.
- Güllü, Ramazan Erhan. **Antep Ermenileri**, İstanbul, IQ Yay., 2010.
- Güz, Nurettin. **Türkiye'de Basın ve İktidar İlişkileri 1920-1927**, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1991.
- İnuğur, M. Nuri. **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Yay., 1982.
- Karay, Refik Halid. **Minel Bab İlel Mihrab**, İstanbul, İnkılap Yay., 2009.
- Koloğlu, Orhan. **1908 Basın Patlaması**, İstanbul, Bas-Haş Yayınları, 2005.
- Milli Mücadele Tarihi**, Cilt:1, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2005.
- Oskay, Ünsal. **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş**, İstanbul, Der Yay., 1996.
- Pekman, Yavuz. **Çağdaş Tiyatromuzda Geleneksellik**, İstanbul, Mitos-Boyut Yay., 2002.
- Rousseau, Jan Jacques. **Toplum Sözleşmesi**, İstanbul, Devrin Yayınları, 2004.
- TBMM Zabıt Cerideleri**, I. Dönem, Cilt:1, Ankara, TBMM Basımevi.
- Us, Asım. **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım: Meşrutiyet Ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar Ve Tetkikler**, İstanbul, Vakit Matbaası, 1964.
- Yalman, A. Emin. **Gördüklerim Geçirdiklerim Cilt:2**, İstanbul, İstanbul Yenilik Basımevi, 1970.
- Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

2. GAZETELER

Sabah Gazetesi (Tarih ve numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

Takvim-i Vekayi Gazetesi (Tarih ve numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

Vakit Gazetesi (Tarih ve numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

3. ARŞİVİ EVRAKI

3.1. Yayınlanmamış Arşiv Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

DH.İUM. (Dahiliye İdareyi Umumiye, tarih ve numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

DH.İUM.EK. (Dahiliye İdareyi Umumiye Ek Evrağı, tarih ve numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

DH.KMS. (Dahiliye Kalemi Mahsusa, tarih ve numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

DH.EUM.AYŞ (Dahiliye Emniyeti Umumiye Asayiş, tarih ve numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

DH.EUM.6ŞB. (Dahiliye Emniyeti Umumiye Altıncı Şube, tarih ve numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)